

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور - مرکز تهران
دانشکده علوم انسانی
گروه الهیات و معارف اسلامی

کتابخانه مرکزی - دانشکده علوم انسانی
شماره ثبت کتاب

شماره ثبت کتاب	۸۵/۴۹
شماره قفسه	۸۵/۴۹
کلاس	۸۵/۴۹

۵۴۸

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته

معارف نهج البلاغه

عنوان پایان نامه :

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته معارف اسلامی
گروه الهیات و معارف اسلامی
دانشکده علوم انسانی
دانشگاه پیام نور - مرکز تهران
عنوان پایان نامه :
معارف نهج البلاغه

نام مؤلف :

مرضیه آهنگرانی

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر مهدی دشتی

استاد مشاور :

سرکار خانم دکتر مرضیه اخلاقی

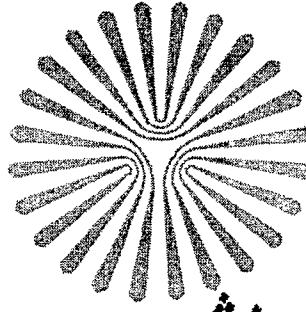
زمستان ۸۴

۱۰۱۴۲۱

۱۳۸۷ / ۲ / ۹۱۶۲

۵۴۱

رسمی طور

دارالگاہ پیام نور

تصویب نامہ

پایان نامہ تحت عنوان

نبوت و انبیاء از دیدگاہ امیرالمومنین علی (ع)

تاریخ دفاع 84/12/17

نمره: ۱۹، نوزده گام درجہ ارزشیابی: عالی

اعضای هیات داوران:

امضاء

مرتبہ علمی

ہیات داوران

نام و نام خانوادگی

استاد

استاد راہنما

1- آقای دکتر دشتی

استاد

استاد مشاور

2- خانم دکتر اخلاقی

استاد

استاد داور

3- آقای دکتر دزفولی

4- آقای دکتر میردامادی نماینده گروہ

۱۰۱۹۳۸

ما مفتخریم که کتاب نهج البلاغه که بعد از قرآن،
بزرگترین دستور زندگی مادی و معنوی و بالاترین
کتاب رهایی بخش بشر است و دستورات معنوی و
حکومتی آن بالاترین راه نجات است از امام معصوم
ماست.

حضرت امام خمینی «ره»

تقدیم:

بہ مقام شامخ مولای متقیان و اسوہ عارفان،

امیر مؤمنان علی علیہ السلام

و تقدیم:

بہ پیشگاہ مقدس حضرت بقیہ الاعظم

امام زمان (عج) رومی فداه

از اساتید محترم:

جناب آقای دکتر دشتی استاد راهنما و سرکار خانم دکتر
اخلاقی که با راهنمایی مفیدشان مرا در ارائه این تحقیق یاری
نموده اند کمال تشکر و قدردانی را می نمایم.

از همسر عزیز و فرزندان دلبندم و پدر و مادر مهربانم:
که در طی این مدت با سعه صدر فراوان مشوق من در انجام
این کار بودند و همینطور از خواهر خوبم که با تذکرات مفید
و سازنده اش مرا یاری نمود نهایت قدردانی و سپاس را
دارم.

« فهرست مطالب »

صفحه

عنوان

۱-۱۲

مقدمه

فصل اول: مباحث مقدماتی

۱۴

۱-۱ تعریف نبوت و نبی

۱۵

۲-۱ تعریف رسول

۱۶

۳-۱ تفاوت رسول و نبی

۱۷

۴-۱ اثبات نبوت

۱۸

۵-۱ تبیین ضرورت بعثت

۲۳

۱-۵-۱ رابطه وحی و عقل

۲۵

۲-۵-۱ جایگاه عقل در قرآن و نهج البلاغه

۲۷

۶-۱ اساس و حقیقت دین

۳۲

۷-۱ علت نیاز به دین

فصل دوم: فلسفه و اهداف رسالت انبیا

- ۱-۲ احیای فطرت توحیدی و غفلت زدایی و بیدارگری ۳۶
- ۲-۲ ابلاغ رسالت و اتمام حجت بر خلق ۳۹
- ۳-۲ پرورش استعدادها و عقول بشری ۴۴
- ۴-۲ شناساندن و تکمیل فضایل اخلاقی ۴۵
- ۵-۲ نجات انسان ها از تاریکی های جهل و نادانی و اطاعت شیطان ۴۷
- ۶-۲ آزادی حقیقی انسان ۴۸
- ۷-۲ شناساندن حقیقت دنیا ۵۰
- ۸-۲ برقراری عدالت و امنیت اجتماعی ۵۱

فصل سوم: روش های تبلیغی انبیا

- ۱-۳ استدلال بر اساس حجت و بینه ۵۴
- ۲-۳ حکمت و موعظه و جدال حسن ۵۵
- ۳-۳ بشارت و انذار ۵۶
- ۴-۳ برخورد صحیح ۵۸
- ۵-۳ تذکار و یادآوری نعمتهای الهی ۶۰

فصل چهارم: اوصاف و ویژگی های پیامبران الهی

- ۱-۴ عبودیت ۶۳
- ۲-۴ علم و آگاهی ۶۵
- ۳-۴ ارتباط با غیب و اتصال با سرچشمه الهی ۶۸
- ۱-۳-۴ اقسام وحی ۶۹
- ۲-۳-۴ حقیقت وحی ۷۰
- ۴-۴ عصمت ۷۳

- ۷۴ ۴-۴-۱ عصمت در دریافت و ابلاغ وحی
- ۷۵ ۴-۴-۲ عصمت از خطا و فراموشی در عمل به وحی
- ۷۶ ۴-۴-۳ عصمت از گناه
- ۷۸ ۴-۵ دارای معجزه
- ۸۰ ۴-۵-۱ تنوع معجزات به تناسب اوضاع و احوال زمان
- ۸۱ ۴-۵-۲ اعجاز و قانون علیت
- ۸۱ ۴-۶ شهید و شاهد
- ۸۳ ۴-۷ قاطعیت و سازش نا پذیری
- ۸۵ ۴-۸ تواضع و فروتنی
- ۸۶ ۴-۹ استضعاف و ساده زیستی
- ۸۷ ۴-۹-۱ فلسفه ساده زیستی پیامبران
- ۸۸ ۴-۹-۲ معرفی الگوهای ساده زیستی
- ۹۱ ۴-۱۰ دارا بودن نیاکان پاک
- ۹۳ ۴-۱۱ آراستگی به فضائل اخلاقی
- فصل پنجم: انبیاء مذکور در نوح البلاغه**
- ۹۶ ۵-۱ حضرت آدم
- ۹۶ ۵-۱-۱ آفرینش آدم و آغاز انحراف شیطان
- ۹۸ ۵-۱-۲ فلسفه سجده بر آدم
- ۹۹ ۵-۱-۳ آیا ابلیس از فرشتگان بود؟
- ۱۰۰ ۵-۱-۴ حقیقت سجده بر آدم
- ۱۰۱ ۵-۱-۵ آدم (ع) و داستان جنه
- ۱۰۴ ۵-۱-۶ بررسی عصمت حضرت آدم (ع)

۱۰۶	۷-۱-۵ آدم (ع) و کعبه
۱۰۷	۲-۵ حضرت ابراهیم (ع)
۱۰۸	۳-۵ حضرت صالح (ع)
۱۰۹	۴-۵ حضرت موسی (ع)
۱۱۲	۵-۵ حضرت هارون (ع)
۱۱۲	۶-۵ حضرت عیسی (ع)
۱۱۳	۷-۵ حضرت داوود (ع)
۱۱۵	۸-۵ سلیمان (ع) پیامبری استثنایی
۱۱۷	۹-۵ سایر انبیا الهی

فصل ششم: نبوت پیامبر اسلام (ص)

۱۲۰	۱-۶ جهان در آستانه بعثت
۱۲۱	۱-۱-۶ وضع دینی و اعتقادی
۱۲۴	۲-۱-۶ اوضاع اجتماعی و اقتصادی
۱۲۶	۳-۱-۶ وضع فرهنگی
۱۲۸	۲-۶ سیمای پیامبر اسلام
۱۳۳	۳-۶ مبعث پیامبر اسلام
۱۳۶	۴-۶ ثبات قدم و پایداری پیامبر (ص) جهت پیشبرد نهضت
۱۴۲	۵-۶ معجزات پیامبر اسلام (ص)
۱۴۴	۱-۵-۶ وجوه اعجاز قرآن
۱۴۶	۲-۵-۶ ارزش ها و ویژگی های قرآن در کلام امیرالمؤمنین (ع)
۱۴۹	۶-۶ نمونه هایی از سنت و سیره رسول خدا (ص)
۱۵۳	۷-۶ فاجعه رحلت پیامبر اسلام (ص)

فهرست مطالب

﴿ پنج ﴾

- ۱۵۶ ۸-۶ ره آورد بعثت پیامبر (ص)
- ۱۵۷ ۱-۸-۶ اصلاح عقاید و تبیین احکام و معارف الهی
- ۱۵۸ ۲-۸-۶ ایجاد امنیت و عدالت اجتماعی و اقتصادی
- ۱۵۹ ۳-۸-۶ عزت و سربلندی و کرامت انسانی
- ۱۶۰ ۴-۸-۶ رها شدن انسانها از جهل و نادانی
- ۱۶۲ ۹-۶ خاتمیت یعنی چه؟ و چرا؟
- ۱۶۶ ۱-۹-۶ اسلام دین جاوید
- ۱۷۰ ۲-۹-۶ امامت رمز اصلی تداوم بعثت

فصل هشتم: نتیجه گیری

- ۱۷۷ ۱-۷ هدفداری خلقت انسان و نظام آفرینش
- ۱۷۹ ۲-۷ انبیاء بهترین اسوه و سرمشق اند

فهرست آیات

- ۱۸۳
- ۱۸۸ **کتابنامه**

چکیده:

رادمردان بزرگ بشریت و هدایتگران از فرزندان آدم (ع) که از سوی پروردگار جهانیان برای هدایت بشر، به شرافت وحی مجهز شده و مبعوث گردیده اند تا نوع انسان ها را از خطرات سقوط در کفر و الحاد نجات بخشند، بعنوان «پیامبران الهی» نامیده می شوند که عهده دار رساندن جامعه به خیر و صلاح و فوز و رستگاری فانی و باقی می باشند.

هدفدار بودن خلقت انسان و به خود واگذار نشدن او در امواج حوادث نفسانی دلیل عمده ضرورت بعثت انبیاست. بازشدن راه نجات بخش وحی مسیر هر گونه عذر و بهانه ای را مسدود نموده است: «بعث الله رسله بما خصهم به من وحیه وجعلهم حجّه له علی خلقه لئلا تجب الحجّه لهم بترك الاعذار الیهم». (خطبه ۱۴۷)

در نتیجه، این ضرورت ایجاب می کند به جهت نیاز انسان، زمین هیچ گاه از وجود نعمت پیامبر مرسل و کتاب منزل و حجت الهی خالی نماند: «و لم یخل الله سبحانه خلقه من نبی مرسل او کتاب منزل او حجه لازمه او محجه قائمه». (خطبه ۱)

وجود انبیا ضرورتی است برای اتمام حجت و نیز برای تقویت نیروی عقلانی بشر در برابر امواج توفنده هواها و هوسهای برخاسته از غرایز حیوانی. در منظر امیرالمؤمنین (ع) بعثت انبیا برای جامعه های انسانی از آن چنان اهمیتی برخوردار است که از بدو آفرینش انسان و آماده سازی زمین برای حیات و زندگی او، اینگونه ماموریتها را به رسولان و انبیای خویش محول کرده است تا آنان واسطه فیض و معرفت میان انسان و خداوند قرار گیرند.

علی (ع) تحقق جامعه برین و نظام صالح را در پرتو شرایع انبیاء و در ارتباط با بعثت رسولان حق تعالی دانسته و به وجود آمدن امت های نمونه را با بر شمردن همه عوامل خوشبختی در سایه رهبری این بزرگان انسانیت می داند، از دیدگاه قرآن کریم و نهج البلاغه وجود انبیاء برای پیروان و مردمان با ایمان بهترین سرمشق و خط مشی زندگی است.

به فرموده امیرالمؤمنین جامعه های بشری باید پیامبرانشان را سرمشق زندگی قرار دهند و از آن نمونه

های عینی انسانیت، الهام بگیرند «فتاسی متاس بنیّه و اقتص اثره و ولج مولجه» (خطبه ۱۶۰)

در این پایان نامه سعی نموده ایم بعضاً برای تبیین و توضیح بیشتر فرمایشات آن حضرت با استفاده از روش تحقیق کتابخانه ای از شروح معتبر نهج البلاغه نظیر: بهج الصباغه فی شرح نهج البلاغه علامه محمدتقی شوشتری و منهاج البراعه اثر علامه خوئی و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید و ابن میثم بحرانی و همین طور از کتب مهم تفسیری همچون المیزان و مجمع البیان، بعلاوه از آثار و افکار علامه مجلسی بهره گیریم. باشد که مورد رضایت حق تعالی واقع گردد.

کلید واژه ها: نبوت، انبیا، نهج البلاغه، امام علی (ع)

مقدمه

« انگیزه انتخاب موضوع »

« ستایش خداوندی را سزاست که با آفرینش مخلوقات، بر انسان ها تجلی کرد و با برهان و دلیل خود را بر قلبهای آنان آشکار کرد. مخلوقات را بدون نیاز به فکر و اندیشه آفرید، که فکر و اندیشه مخصوص کسانی است که دلی درون سینه داشته باشند و او چنین نیست، که علم خداوندی ژرفای پرده های غیب را شکافته است و به افکار و عقاید پنهان احاطه دارد. »^(۱)

« ستایش می کنم خداوند را برای تکمیل نعمت های او، و تسلیم بودن در برابر بزرگی او، و ایمن ماندن از نافرمانی او، و در رفع نیازها از او یاری می طلبم. زیرا آن کس را که خدا هدایت کند، هرگز گمراه نگردد و آن را که خدا دشمن دارد، هرگز نجات نیابد و هر آن کس را که خداوند بی نیاز گرداند نیازمند نخواهد شد. پس ستایش خداوند، گرانسنگ ترین چیزی است که مورد سنجیدن می باشد و برترین گنجی است که ارزش ذخیره شدن دارد و گواهی می دهد که جز خدای یکتای بی شریک معبودی نیست. »^(۲)

معبودی که ستایش گران خود را در برهوت ظلمت تنها نگذاشته و برایشان پیام آورانی فرستاد که انسان نمای فرشته سیرت اند. رسولانی که زندگی خود را وقف هدایت بندگان حق نمودند. سلام بر این حاملان پیام دوست. درود حق بر این وارستگان جاده طریقت، کسانی که با ندای «لأَحِبُّ الْآفَلِینَ» بر هر چه غیر دوست و یاد حق است، پشت کردند.

درود و صلوات خداوند بر این هادیان خلق و بخصوص به برگزیده آنان، صفوت خلق و آفرینش، کمال عرفان و عبودیت، نور دو عالم، سید پیامبران، حضرت محمد مصطفی -صلی الله علیه و آله و سلم-.

زبان خامه، خود را در بیان مطلب الکن می بیند، مبادا چیزی بنویسد که در اثر قصور در توضیح مطلب مورد مؤاخذه قرار گیرد، اما خدای شاهد است که در انتخاب این موضوع برای تحقیق علاقه فراوان داشتم و امیدوارم که حضرت دوست و خوانندگان مطلب، علاقه مرا به این تألیف مورد ارزیابی قرار دهند نه ثمره کاری را،

^۱ . نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸ (ترجمه محمد دشتی)، لازم به ذکر است شماره خطبه ها، نامه ها و حکمت ها بر اساس نهج البلاغه، ترجمه مرحوم محمد دشتی می باشد.

^۲ . همان، خطبه ۲

زیرا اذعان می‌کنم که بحث در نبوت و مسائل پیرامون آن، خصوصاً آنجا که مربوط به خاتم الانبیا، محمد (ص) می‌شود، بحری عمیق و شطی ژرف است که غواصی توانا می‌طلبد. لذا مناسب دیدم پس از توکل به خداوند خطاپوش مهربان متوسل شوم به مبانی اعتقادی «باب مدینه علم پیغمبر»، مولا امیرالمؤمنین علی (ع)، و بر آن هستیم تا بر اساس نهج البلاغه و طبق فرمایشات آن حضرت به موضوع نبوت و انبیا نظر اندازیم و از این خرمن خوشه ای برچینیم.

«کدام شخصیت می‌تواند ادعا کند که عبدالله است و از همه عبودیت‌ها بریده است، جز انبیاء عظام؟ و اولیاء عظام؟ که علی آن عبد و ارسته از غیر و پیوسته به دوست که حجب نور و ظلمت را دریده و به معدن عظمت رسیده و در صف مقدم است.

کدام شخصیت است که می‌تواند ادعا کند از خردسالی تا آخر عمر رسول اکرم (ص) در دامن و پناه و تحت تربیت وحی و حامل آن بوده است. جز علی ابن ابی طالب که وحی و تربیت صاحب وحی در اعماق روح و جان او ریشه دوانیده است. پس او به حق عبدالله است و پرورش یافته عبدالله اعظم!»^(۱)

تبیین مبانی اعتقادی اسلام از زبان امیر المؤمنین و بر پایه نهج البلاغه ضرورتی ویژه دارد و در این میان پرداختن به مسأله نبوت (عامه و خاصه) با توجه به نیازهای روز جایگاهی ویژه دارد و تا کنون در ارتباط با این موضوع تحقیق جامع و همه جانبه ای بر مبنای نهج البلاغه صورت نگرفته است و به نحو منقح و متقن بدان پرداخته اند و عمدتاً در باره پیامبر اسلام (ص) مقالات یا رساله هایی تهیه شده است. یادگار علی (ع) مانند خود علی (ع) مظلوم است. به راستی چند بار نهج البلاغه را خوانده ایم؟ و با مفاهیم ارزشمند آن به چه میزان آشنایی داریم؟

ضرورت مطالعه و آشنایی با مفاهیم نهج البلاغه و انس با سخنان و کلام مولای متقیان، به صورت مستقیم و به هیچ تلخیص و تبدیلی، می‌تواند مسیر تعالی جوانان و نوجوانان را تسهیل و تسریع نماید.

نهج البلاغه علی (ع) پیوسته در درازنای تاریخ و ژرفنای جان بشریت و پهنای روزگار، زندگی بخش، جنبش آفرین، بیدارساز و خرد برانگیز بوده است. در هیچ دوره ای از دوران اسلامی از زندگی دور نبوده است لیکن همگان در مسیر زندگی چنانکه شاید، از آن کتاب با ارزش بهره مند نشده اند و سزاوار و شایسته است که

^۱. قسمتی از پیام امام خمینی به کنگره هزاره نهج البلاغه، ۱۳۶۰ ش

نهج البلاغه علی (ع) با شیوه ای درست، در همه مراحل و دوره ها و شئون اجتماعی، آموزش داده شود و معارف و تعالیم اسلامی را در همه زمینه های اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی از علی (ع) آموخت.

خداوند مهربان را شاکر و سپاسگزارم که این کمترین بنده اش را توفیق آن داد که مدت زمانی از عمر خود را با نهج البلاغه بگذراند، با آن انس بگیرد و از رهگذر جملات گرانبار بصیرت بخش و هشدار دهنده آن، در حد استعداد و توان خویش به دنیای سرشار از معنویت و عظمت و شکوه بزرگ مرد تاریخ بشریت، امیر مؤمنان علی (ع) راه یابد.

چون تو بایی آن مدینه علم را	چون شعاعی آفتاب حلم را
باز باش ای باب بر جویای باب	تا رسد از تو قشور اندر لباب
باز باش ای باب رحمت تا ابد	با رگه مالیه کفواً احد ^(۱)

« معرفی نهج البلاغه »

نهج البلاغه کتاب ارزشمند و بی همتایی است که بخشی از سخنان و کلمات گهربار امیرالمؤمنین حضرت علی (ع) را در بر می گیرد. نهج البلاغه، در سه فصل جداگانه به ابتکار و ذوق علامه سید رضی الله (رحمه الله) تنظیم گردیده است.

فصل اول: خطبه ها (مجموعه سخنرانی های دلنشین امام) که شامل ۲۴۱ خطبه است.

فصل دوم: نامه ها (مجموعه نامه های امام (ع) به دوستان، دشمنان، استانداران، فرماندهان نظامی، و دیگر مسئولان کشوری) که شامل ۷۹ نامه می گردد.

فصل سوم: کلمات قصار و جملات زیبایی حکمت آمیز، که مجموعاً ۴۸۰ حکمت را در بر می گیرد.

علو مقام و عظمت نهج البلاغه میراث جاودان علی (ع) بدان پایه است که ابن ابی الحدید شارح معتزلی نهج البلاغه، در قرن هفتم، در مقدمه کتاب خویش می نویسد: «کلام او را به حق از سخن خالق فروتر و از کلام مخلوق فراتر دانسته اند. ارزش سخنان او را همین نشانه بسنده است که مردم، فنون سخنوری و نویسندگی را از او آموخته اند».^(۲)

^۱ مثنوی معنوی، دفتر اول

^۲ ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن محمد، شرح نهج البلاغه، قاهره، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۸۵ ق، ج ۱، (مقدمه) ص ۲۴

نهج البلاغه، پس از گذشت چهارده قرن برای شنونده امروز همان لطف و حلاوت و گیرایی را دارد که برای مردم آن روز داشته است. یاران علی (ع) خصوصاً آنان که از سخنوری بهره ای داشته، شیفته سخنش بودند و راستی چرا چنین نباشد؟ مگر سخن علی (ع) نیست؟ مگر پیغمبر (ص) در حدیث متواتر بین شیعه و سنی فرمود: «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيُّ بَابُهَا». و علی (ع) خود در این باره می گوید: «زمام سخن در دست ماست، ریشه های درخت تناور سخنوری در زمین ذهن ما جای گرفته، شاخه هایش بر سر ما سایه افکنده است».^(۱)

«کلمات امیر المؤمنین (ع) از قدیمی ترین ایام با دو امتیاز همراه بوده است و با این دو امتیاز شناخته می شده است: یکی فصاحت و بلاغت و دیگر چند جانبه بودن و به اصطلاح امروز چند بعدی بودن، هر یک از این دو امتیاز به تنهایی کافی است که به کلمات علی (ع) ارزش فراوانی بدهد، ولی توأم شدن این دو با یکدیگر، یعنی اینکه سخنی در مسیرها و میدانهای مختلف، احیاناً متضاد، رفته و در عین حال کمال فصاحت و بلاغت خود را در همه آنها حفظ کرده باشد، سخن علی (ع) را قریب به حد اعجاز قرار داده است».^(۲)

اما آنچه مسلم است، این است که علی (ع) مرد سخن بوده است و خطابه های فراوان و جمله های حکیمانه زیادی از او شنیده شده و نهج البلاغه شامل همه سخنان آن حضرت نیست.

مسعودی مورخ نامدار (م: ۲۴۶ه) که تقریباً صد سال پیش از سید رضی می زیسته، در جلد دوم مروج الذهب می نویسد: «آنچه مردم از خطبه های علی (ع) در مقامات مختلف حفظ کرده اند بالغ بر چهارصد و هشتاد و اندی می شود، علی (ع) آن خطبه ها را بالبدیهه ایراد کرده است و مردم آنها را قولاً و عملاً از وی گرفته دست به دست گردانیده اند».^(۳)

شریف رضی ادیب بزرگ و شاعر نامدار و سخن شناس بی مانند، چنانکه شیوه ادیبان است و همانگونه که از نام و عنوان نهج البلاغه برمی آید و برابر با گفتار روشنش در دیباچه نهج البلاغه، گزیده ای از زیبا ترین سخنان امام را گرد آورده است تا سخنوران و گویندگان را بلاغت افزایش و دانش پژوهان را به کار آید و نه آنکه می خواسته مجموعه ای از احادیث یا کتابی در مسائل فقه و یا تاریخ بنگارد که ملزم به آوردن سند و منبع و

۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۳۳

۲. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۱۶ (سیری در نهج البلاغه) تهران، صدرا، ۱۳۸۰ ش، ص ۳۵۸

۳. مسعودی، مروج الذهب، ج ۲ ص ۴۱۹ به نقل از مطهری، سیری در نهج البلاغه، ص ۳۵۶

مآخذ باشد، و شاید هرگز هم گمان نمی برده که برخی از افراد در درستی انتساب این سخنان به امیر المؤمنین شک روا بدانند و آنها را از دیگران یا از خود گرد آورنده بیندارند.^(۱)

علامه فقید شیعه سید هبه الدین شهرستانی در کتاب خویش موسوم به «ما هو نهج البلاغه» تحت عنوان «کسانی که پیش از سید رضی خطبه های علی (ع) را جمع آوری کرده اند»، پانزده نفر از دانشمندان و رجال حدیث و مورخین شیعه را نام می برد که پیش از تألیف نهج البلاغه، سخنان امیر المؤمنین را گرد آورده اند و همان ها نیز قسمتی از مآخذ سید رضی در تألیف نهج البلاغه بوده است.^(۲)

ابن ابی الحدید در شرح خطبه شقشقیه از بعضی بزرگان اهل سنت نقل کرده که گفته اند: ما خطبه های نهج البلاغه را در کتابهایی دیده ایم که پیش از تولد پدر سید رضی تألیف شده است و بعد خود ابن ابی الحدید می گوید: من هم برخی از خطبه های نهج البلاغه را در چنان کتابهایی دیده ام.^(۳)

در عهد ها و عصرهای متأخرتر، افراد دیگری در پی گرد آوری اسناد و مدارک نهج البلاغه بر آمده اند و سبب چنین تألیفاتی چنانکه گفته شد، این است که شریف رضی در نقل مطالب امام علی (ع) جز در هفده مورد، به طور کلی سند خود را ذکر نکرده است، از این رو برای رفع برخی شبهه ها درباره مدارک و اسناد نهج البلاغه آثار متعددی تألیف گردیده است. هر چند این کتاب کریم خود بهترین معرف و گواه سندیت خویش است. از جمله این آثار می توان «مصادر نهج البلاغه و اسانیده» اثر عبدالزهره حسینی خطیب را نام برد. هم چنین جمعی دیگری از علما تلاش نمودند تا آنچه را که از سخنان و نامه های امیر المؤمنین علی (ع) در کتابهای مختلف موجود است و در نهج البلاغه نیامده است گرد آوری کنند و به عنوان مستدرک نهج البلاغه بنویسند، که از آن جمله می توان «التذییل علی نهج البلاغه» تألیف عبدالله بن اسماعیل طبری، «مستدرک نهج البلاغه» از هادی کاشف الغطاء، «نهج السعاده فی مستدرک نهج البلاغه» محمد باقر محمودی را نام برد.

^۱ . نخستین کسی که در درستی نسبت سخنان نهج البلاغه به امیر المؤمنین تردید روا داشته است ابن خلکان اربلی (م ۶۸۱هـ) نویسنده کتاب «وفیات الاعیان» است که بیش از دویست و پنجاه سال پس از تألیف نهج البلاغه، درذیل شرح حال سید مرتضی برادر سید رضی، بی هیچ دلیلی می گوید: مردم درباره نهج البلاغه گرد آوری شده از کلمات امام علی بن ابی طالب (رضی الله عنه) اختلاف پیدا کرده که آیا او مؤلف آن کتاب است یا برادرش رضی، و نیز گفته اند: این کتاب از سخنان علی نیست بلکه آن شخص که گرد آورنده است، سازنده آن کلمات هم هست. رک: دوانی، علی، سید رضی مؤلف نهج البلاغه، ص ۱۰۳

^۲ . دوانی، علی، سید رضی مؤلف نهج البلاغه، بنیاد نهج البلاغه، تهران، ۱۳۵۹، ش. ص ۱۰۷

^۳ . ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ذیل خطبه ۳

ناگفته نماند که عبدالواحد آمدی نیز در کتاب «غرر الحکم و درر الکلم» مجموعه‌ای از سخنان و کلمات حکیمانه امام علی (ع) را جمع آوری کرده است. بگذریم، اگر چه نهج البلاغه گزیده‌ای از سخنان امیر المؤمنین است که در موقعیت‌ها و مناسبت‌های مختلف بیان گردیده است و سید رضی بیشتر به جنبه فصاحت و بلاغت آنها نظر داشته، اما در عین حال می‌توان موضوعات چندی در این کتاب دید، که برجسته‌ترین و بیشترین آنها عبارتند از: توحید و معرفت، نبوت و هدایت، اسلام و قرآن، کائنات و خلقت، رهبری و سیاست، موعظه و حکمت تاریخ و عبرت احکام و عبادات، معاد و قیامت، دعا و تضرع و استغفار و .

« سید رضی مؤلف نهج البلاغه »

شریف ابوالحسن محمد الرضی الموسوی در سال (۲۵۹ هـ) در بغداد متولد شد. نسب وی با پنج واسطه به حضرت امام موسی بن جعفر (ع) می‌رسد. پدر او طاهر ذی المناقب ابو احمد حسین مردی شریف و نجیب و با تدبیر و مورد احترام عام و خاص بود و مادرش نیز بانویی علوی و همنام جدّه اش فاطمه زهرا (س) بود. با این که خاندان او از بزرگ و کوچک و زن و مرد، افرادی با استعداد و خوش فهم و بسیار با هوش و نوعاً از علمای نامی بودند، مع الوصف موقعیت سید رضی در بین همه آنان امتیازی دیگر داشت. او از هوش فراوان و نبوغ سرشار برخوردار بود. او از همان روزی که به محضر استاد راه یافت، موجب اعجاب استاد و سایر شاگردان قرار گرفت و زبانزد عام و خاص گردید، به حدی که در ده سالگی شهره شهر شد و همه آینده درخشانی را برایش پیش بینی می‌کردند. او در همین سن قصیده‌ای را در مدح پدر عالیقدرش سرود که هم اکنون در دیوان شعرش موجود است و پدر به شکرانه آن، صله‌ای به او داد ولی سید رضی نپذیرفت و گفت: «پدر من این قصیده را به عشق داشتن پدری چون تو سرودم نه برای اخذ پاداش». ذوق سرشار سید رضی در زمینه شعر باعث شد که دانشمندان و شاعران معاصر وی، از او به عنوان بزرگترین و بهترین شاعر عرب یاد کنند. نسبت به مبادی دینی و جهات شرعی سخت پایبند بود و از تملق و چاپلوسی به طور خارق العاده‌ای احتراز می‌جست. در قصائدی که در مدح خلفا یا ملوک و یا امرا می‌سرود، هرگز از مرز حقیقت تجاوز نمی‌کرد و همه، جنبه عاطفی و دوستی و یا مدارای با آنها داشت، صله و جوائز شعر را از هیچ کس نپذیرفت. اودر عزت نفس، وفاداری، سخاوت و بلند نظری، رفاقت و دوستی، عشق به علم و کتاب و شعر و نویسندگی در عصر خود مانند نداشت. این معنی را اغلب کسانی که از وی سخن گفته‌اند یاد آور شده‌اند.

وی با پشتکار فراوانی که داشت در نخستین سالهای جوانی به عنوان یک دانشمند برجسته اسلامی شناخته شد و مورد احترام دانشمندان بزرگ عصر خویش قرار گرفت. حاصل تلاشها و تحقیقات وی در زمینه قرآن و علوم اسلامی تألیف کتابهایی بود که قرن هاست مورد توجه دانشمندان جهان اسلام قرار گرفته است. سید رضی، در رشته های مختلف علمی زمان خویش مانند تفسیر، فقه، ادب و اساتید بزرگ و ناموری داشته و با روح تشنه علم و دانشی که داشته، از خرمن دانشمندان عصر خود خوشه ها چیده است. او فقه و علوم شرعی را از شیخ مفید و شیخ ابوبکر محمد بن خوارزمی، علم کلام را نزد قاضی عبدالجبار معتزلی و علم نحو و دستور زبان عرب را از محضر ابوسعید سیرافی و ابوالفتح ابن جنی نحوی معروف و ابوعلی فارسی، و قسمتی از فنون بلاغت و ادبیات را از ابن نباته خطیب نامی آموخت. وی هم چنین علم قرائت قرآن را با همه روایاتش از ابوحفص عمر بن ابراهیم کنانی فرا گرفت و علم حدیث را از ابوعبدالله مرزبانی و ابوموسی تلکبری آموخت.

او همچنین مناصب مهمی مانند نقابت، امارت حاج و ریاست دیوان مظالم را به عهده داشت.^(۱) خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود. این بزرگ مرد تاریخ، در سن ۴۷ سالگی که در اوج شهرت قرار داشت و جهان علم و ادب آن روز و خاص و عام در انتظار خدمات بیشتر و آثار فکری و قلمی تابناک تر از وی بودند در سال (۴۰۶هـ) چشم از جهان فرو بست و بدن شریفش را در خانه اش واقع در محله کرخ بغداد دفن کردند.^(۲)

هر چند همه آنچه از قلم ادیبانه و محققانه علامه سید رضی تراوش شده به دست ما نرسیده و حوادث روزگار برخی از آن آثار را از میان برده، اما از آثار او می توان: مجازات الآثار النبویه، تلخیص البیان عن مجازات القرآن، حقایق التأویل فی متشابه التنزیل، معانی القرآن، اخبار قضات بغداد، رسائل شریف رضی، دیوان سید رضی را نام برد.^(۳)

اما آنچه نام او را در صحیفه سبز تاریخ برای همیشه جاودانی ساخت تالیفات و تحقیقات و حتی اشعار او نیست، بلکه گرد آوری مجموعه ای است که ما امروز آن را با نام نهج البلاغه می شناسیم و به قول جواد

۱. دوانی، علی، سید رضی مولف نهج البلاغه، ص ۲۳ - ۲۵، با تلخیص

۲. همان، ص ۱۲۸

۳. همان، ص ۱۰۰